

University of Groningen

Vrije en reguliere scholen vergeleken

Steenbergen, Hilligje

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2009

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Steenbergen, H. (2009). *Vrije en reguliere scholen vergeleken: Een onderzoek naar de effectiviteit van Vrije scholen en reguliere scholen voor voortgezet onderwijs*. [, Rijksuniversiteit Groningen]. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Hoofdstuk acht

Samenvatting, conclusies en discussie

8.1 Inleiding

Vanwege de vrijheid van onderwijs die we in Nederland kennen, hebben ouders en vertegenwoordigers van religieuze en ideologische groepen de mogelijkheid om binnen wettelijke kaders een school op te richten in het publieke bestel. Bovendien hebben scholen de vrijheid om zelf het onderwijsleerproces vorm te geven. De scholen in het publieke bestel worden allemaal door de overheid gefinancierd. Dit is de reden dat Nederland een pluriform onderwijsbestel heeft met naast openbare en confessionele scholen relatief veel scholen die gebaseerd zijn op een alternatieve pedagogische ideologie zoals de Vrije scholen. Omdat de verschillende scholen binnen het publieke bestel gefinancierd worden door de overheid, worden ouders in hun schoolkeuze niet gehinderd door financiële overwegingen, waardoor ze een school kunnen kiezen op basis van schoolkenmerken die voor hen belangrijk zijn. Ouders verzamelen informatie van scholen en vergelijken scholen met elkaar. Waar voorheen de richting van de school een belangrijk keuzemotief was, is de aandacht van ouders meer en meer gericht op inzicht in de kwaliteit van scholen. Hoewel niet geheel duidelijk is wat ouders onder kwaliteit verstaan, is er wel een verschuiving zichtbaar in de aandacht van ouders van cognitieve vaardigheden naar bijvoorbeeld sociale vaardigheden, persoonlijke ontwikkeling en studievoordigheden.

Een pluriform aanbod, vrije schoolkeuze en veranderende schoolkeuzemotieven, hebben de behoefte van ouders om de kwaliteit van scholen in beeld te brengen, sterk doen toenemen. Hierin zijn initiatieven ontplooid door onder meer de onderwijsinspectie, het ministerie van onderwijs en de media. Vanuit wetenschappelijke hoek is er kritiek op de publicatie van rendementsgegevens omdat een theoretisch kader waarbinnen kwaliteit wordt gedefinieerd, ontbreekt. In dit proefschrift wordt de vraag naar de kwaliteit van Vrije scholen in het theoretisch kader van het schooleffectiviteitsonderzoek geplaatst. In het schooleffectiviteitsonderzoek wordt kwaliteit gedefinieerd als effectiviteit, waarbij effectieve scholen een hoge gemiddelde en differentiële toegevoegde waarde hebben. De gemiddelde toegevoegde waarde heeft betrekking op gemiddelde uitkomsten, gecorrigeerd voor achtergrond- en instroomkenmerken van leerlingen. Differentiële toegevoegde waarde heeft betrekking op toegevoegde waarde voor specifieke groepen leerlingen, onderscheiden naar achtergrond- en instroomkenmerken. Een school is pas effectief als niet alleen

de gemiddelde toegevoegde waarde hoog is, maar ook de toegevoegde waarde voor de zwakkere leerlingen.

Vrije scholen zijn traditioneel gericht op een brede ontwikkeling van kinderen. Cognitieve ontwikkeling wordt in deze scholen gezien als een volwaardig deel van de brede ontwikkeling, maar staat gelijk aan de kunstzinnige en sociaal-emotionele ontwikkeling. Vanwege de aandacht voor een brede ontwikkeling wijkt het curriculum van de Vrije scholen op veel punten af van het curriculum op reguliere scholen, waardoor een vergelijking met reguliere scholen tot voor kort niet goed mogelijk was. In het jaar 2000 hebben Vrije scholen voor voortgezet onderwijs een aantal structurele aanpassingen moeten doen om ingepast te worden in het publieke onderwijsbestel. Een belangrijke aanpassing is het aanvaarden van de kerndoelen van de basisvorming geweest. Hierdoor is een gemeenschappelijke basis ontstaan om de effectiviteit van Vrije scholen voor voortgezet onderwijs te kunnen vergelijken met die van reguliere scholen.

Er is in dit proefschrift gekozen voor een breed scala aan uitkomstmaten, dat recht doet aan de kerndoelen basisvorming en waarin zowel aandacht is voor cognitieve als niet-cognitieve opbrengsten van leren. De cognitieve opbrengsten in dit onderzoek omvatten scores op toetsen Nederlands, wiskunde en algemene vaardigheden die zijn ontwikkeld op basis van de kerndoelen basisvorming. De niet-cognitieve opbrengsten zijn onderverdeeld in leerling- en schoolgebonden opbrengsten. De leerlinggebonden opbrengsten hebben betrekking op de persoonlijkheid van leerlingen, het zelfrespect en het academisch zelfbeeld. De schoolgebonden opbrengsten bestaan uit attitudes en studievoordigheden.

De gegevens die zijn gebruikt voor de reguliere scholen behoren tot het Voortgezet Onderwijs Cohort leerlingen (VOCL'99). Met het VOCL-instrumentarium zijn een jaar later, gedurende drie schooljaren, gegevens verzameld op alle 13 Vrije scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland. In de volgende paragraaf zullen de conclusies van het onderzoek worden gepresenteerd.

8.2 Onderzoeksresultaten en conclusies

Op basis van theoretische veronderstellingen zijn in hoofdstuk drie een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. Vanuit de literatuur is bekend dat de leerlinginstroom op Vrije scholen gunstiger is dan in het regulier onderwijs. De vraag is of er een verschil is in de cognitieve opbrengsten van deze leerlingen na controle voor achtergrond- en instroomkenmerken. Vanwege de nadruk op een brede ontwikkeling van leerlingen zou verwacht mogen worden dat Vrije scholen hoger zouden scoren op

de niet-cognitieve opbrengsten en dat de ontwikkeling van deze opbrengsten voor de Vrije scholen gunstig zouden zijn ten aanzien van later functioneren in de maatschappij. In deze paragraaf worden de conclusies van dit onderzoek besproken op basis van de onderzoeksvragen.

De *eerste onderzoeksvraag* luidde:

Zijn er verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken tussen leerlingen op de Vrije scholen en leerlingen op reguliere scholen?

De daarbij geformuleerde deelvragen luiden:

- 1a) Zijn er verschillen in de achtergrondkenmerken (sekse, intelligentie en gezinskenmerken) tussen leerlingen op Vrije scholen en die op reguliere scholen?
- 1b) Zijn er verschillen in leerlinggebonden instroomkenmerken (initiele leerprestaties, persoonlijkheidskenmerken en academisch zelfbeeld) tussen leerlingen op Vrije scholen en die op reguliere scholen?
- 1c) Zijn er verschillen in schoolgebonden instroomkenmerken (schoolbeleving, prestatiemotivatie en leerstrategieën) tussen leerlingen op Vrije scholen en die op reguliere scholen?
- 1d) Blijven de eventuele verschillen in initiële leerprestaties tussen Vrije scholen en reguliere scholen in stand als rekening wordt gehouden met de verschillen in de achtergrond- en niet-cognitieve instroomkenmerken van de leerlingen?

De deelvragen 1a tot en met 1 c kunnen instemmend worden beantwoord, er zijn verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken tussen leerlingen op Vrije scholen en reguliere scholen. De leerlingpopulatie van Vrije scholen is niet representatief voor de leerlingpopulatie op scholen voor voortgezet onderwijs. Uit de resultaten komt naar voren dat leerlingen op Vrije scholen relatief vaak uit gezinnen komen met een hogere sociaal-economische achtergrond. Naast de sociaal-economische status is ook het cultureel kapitaal in Vrije school gezinnen groter en is het onderwijsondersteunend gedrag van deze ouders hoger dan van leerlingen op reguliere scholen. Vaak wordt aangenomen dat Vrije schoolleerlingen uit relatief taalrijke gezinnen komen en een taalvoorsprong hebben. Deze aanname wordt in dit onderzoek niet bevestigd. Vrije schoolleerlingen scoren nagenoeg gelijk op de verbale intelligentie als leerlingen op reguliere scholen en zelfs lager op de symbolische intelligentie. Ook voor een aantal leerlinggebonden instroomkenmerken geldt dat Vrije schoolleerlingen hoger scoren, zoals op de persoonlijkheidsfactoren mildheid en autonomie. Op de factoren extraversie, ordelijkheid en emotionele stabiliteit scoren Vrije schoolleerlingen lager

dan leerlingen op reguliere scholen. In de literatuur worden extraversie, ordelijkheid en autonomie vaak genoemd als factoren die relevant zijn voor het onderwijs. Met betrekking tot het academisch zelfbeeld valt op dat ondanks het feit dat er een groot verschil is in prestatiegerichtheid tussen beide schooltypen, er geen verschil in het academisch zelfbeeld tussen de leerlingen op beide schooltypen is. Naast leerlinggebonden kenmerken zijn ook de schoolgebonden instroomkenmerken, schoolbeleving, prestatiemotivatie en leerstrategieën vergeleken tussen beide categorieën leerlingen. Vrije schoolleerlingen scoren lager op schoolbeleving dan leerlingen in het regulier onderwijs. Een belangrijk kenmerk van Vrije scholen is dat zij minder nadruk leggen op (cognitief) presteren dan reguliere scholen. Aangezien prestatiemotivatie een concept is dat is gemeten in relatie tot leerprestaties, is het niet verwonderlijk dat Vrije schoolleerlingen lager scoren op prestatiemotivatie dan leerlingen op reguliere scholen. Bovendien maken leerlingen op Vrije scholen bij aanvang van het voortgezet onderwijs, minder gebruik van de drie leerstrategieën.

Ook deelvraag 1d kan instemmend worden beantwoord, de initiële leerprestaties van leerlingen op Vrije scholen liggen lager dan op reguliere scholen, maar na correctie voor achtergrond- en instroomkenmerken blijft alleen het verschil in rekenprestaties bestaan. Het effect van het schooltype op taal en informatieverwerking is na deze correctie verdwenen. Verschillen in scores op taal en informatieverwerking kunnen dus niet verklaard worden uit het schooltype. De score voor Vrije scholen is echter nergens hoger dan voor reguliere scholen. Wel zijn er een aantal effecten van achtergrond- en instroomkenmerken. Zoals gezegd laten de resultaten op de rekentoets een ander beeld zien. Na correctie voor achtergrond- en instroomkenmerken blijft er een fors significant negatief effect van het schooltype bestaan. Na correctie voor achtergrond- en instroomkenmerken blijft de achterstand van de Vrije scholen op de rekentoets zeer groot en deze kan niet worden 'wegverklaard' door achtergrond- en instroomkenmerken van leerlingen.

Samengevat is de conclusie dat Vrije schoolleerlingen de school binnenkomen met een sociaal-economische en culturele achtergrond die wat gunstiger is in relatie tot leerprestaties dan leerlingen op reguliere scholen. Op andere achtergrond- en instroomkenmerken scoren ze echter lager, met name op intelligentie en de schoolgebonden niet-cognitieve kenmerken, zoals prestatiemotivatie. De belangrijkste bevinding is echter dat de initiële gemiddelde leerprestaties op Vrije scholen voor rekenen lager zijn dan die op reguliere scholen. Voor taal en informatieverwerking is geen significant verschil gevonden.

De *tweede onderzoeksvraag* heeft betrekking heeft op cognitieve en niet-cognitieve opbrengsten van Vrije scholen en reguliere scholen na drie jaar voortgezet onderwijs. De vraag luidde:

Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot cognitieve en niet-cognitieve opbrengsten tussen Vrije scholen en reguliere scholen nadat is gecontroleerd voor verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken (gemiddelde toegevoegde waarde)?

Deze vraag is gesplitst in een deelvraag met betrekking tot cognitieve opbrengsten en een deelvraag met betrekking tot niet-cognitieve opbrengsten en luiden:

- 2a) Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot cognitieve opbrengsten tussen Vrije scholen en reguliere scholen nadat is gecontroleerd voor verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken?
- 2b) Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot niet-cognitieve opbrengsten tussen Vrije scholen en reguliere scholen nadat is gecontroleerd voor verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken?

Met betrekking tot deelvraag 2a blijkt dat de resultaten uitpakken in het nadeel van de Vrije scholen. Voor de toets Nederlands geldt dat het effect van het schooltype significant negatief is, als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken, initiële leerprestaties en leerlinggebonden en schoolgebonden instroomkenmerken. Het verschil tussen de Vrije scholen en de reguliere scholen kan niet worden verklaard door compositiekenmerken. Integendeel, controle voor de compositie-effecten van intelligentie en initiële leerprestaties wijst uit dat het verschil juist groter wordt, in het nadeel van de Vrije scholen.

De initiële rekenprestaties op Vrije scholen zijn fors lager dan die op reguliere scholen en ook in het derde jaar zijn op Vrije scholen de wiskundeprestaties lager. Het verschil in het derde jaar wordt wat kleiner als wordt gecorrigeerd voor achtergrondkenmerken. Op het moment dat de initiële rekenprestaties aan het model worden toegevoegd, is het effect van het schooltype niet meer significant. Het effect verandert ook niet als gecontroleerd wordt voor de niet-cognitieve instroomkenmerken, of voor compositiekenmerken. Dit betekent dat de wiskundeprestaties in het derde jaar, sterk bepaald worden door de initiële rekenprestaties. Het is dus niet zo dat het verschil tussen Vrije scholen en reguliere scholen in het eerste jaar, verdwenen is in het derde jaar: De verschillen in scores op de wiskundetoets worden verklaard uit de initiële leerprestaties van leerlingen die voor rekenen sterk ten nadele zijn van de Vrije scholen.

Voor de toets algemene vaardigheden geldt – evenals voor de toets Nederlands - dat er een verschil is tussen beide schooltypen ten nadele van de Vrije scholen. Dit verschil blijft bestaan als rekening wordt gehouden met de individuele achtergrond- en instroomkenmerken en met compositiekenmerken

Uit een aanvullende covariantie-analyse op de cognitieve opbrengsten, waarin is gekeken naar het effect van het type basisschool van leerlingen (Vrije basisschool versus reguliere basisschool), komt naar voren dat er weliswaar een effect is van het type basisschool, maar dat het vooral de school voortgezet onderwijs is dat de verschillen in toetsscores kan verklaren. De groep leerlingen die op een reguliere basisschool heeft gezeten en daarna naar een Vrije school is gegaan, scoort lager op de toetsen Nederlands en wiskunde dan de leerlingen die op een Vrije basisschool hebben gezeten en daarna naar een Vrije school voor voortgezet onderwijs is gegaan. Leerlingen die zowel regulier basis- als voortgezet onderwijs hebben gevolgd, scoren op alle toetsen het hoogst nadat rekening is gehouden met achtergrond- en instroomkenmerken.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat Vrije scholen op alle cognitieve opbrengsten lager scoren dan op grond van hun sociaal-economische achtergrond verwacht mag worden. Voor wiskunde moet daarbij worden opgemerkt dat het verschil tussen beide groepen leerlingen aan het zicht wordt onttrokken door de initiële rekenscores. De gemiddelde toegevoegde waarde van de Vrije scholen is voor de toets Nederlands en de toets algemene vaardigheden lager dan die van de reguliere scholen.

Wat betreft het antwoord op deelvraag 2b is niet een eensluidend ja of nee te geven. Met betrekking tot de leerlinggebonden niet-cognitieve opbrengsten zijn er verschillen tussen Vrije scholen en reguliere scholen als het gaat om persoonlijkheidskenmerken en het academisch zelfbeeld van leerlingen. Op extraversie, ordelijkheid en emotionele stabiliteit scoren Vrije schoolleerlingen lager dan leerlingen op reguliere scholen, op autonomie scoren Vrije schoolleerlingen weer hoger. Dit is hetzelfde patroon als in het eerste leerjaar. Als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken en het instroomniveau, blijven deze verschillen bestaan. Het academisch zelfbeeld van Vrije schoolleerlingen is hoger dan dat van leerlingen op reguliere scholen. Ook als rekening wordt gehouden met achtergrond- en instroomkenmerken blijft dit verschil bestaan, hetgeen betekent het verschil in het academisch zelfbeeld naast achtergrond- en instroomkenmerken kan worden verklaard door het schooltype. Dit is een bijzondere uitkomst omdat op de Vrije scholen juist geen nadruk wordt gelegd op de cognitieve ontwikkeling van leerlingen. Het lijkt erop dat de

onderwijscontext die veel minder prestatiegericht is, een positieve bijdrage levert aan het academisch zelfbeeld van leerlingen.

Met betrekking tot de schoolgebonden niet-cognitieve opbrengsten is er alleen een verschil in de relatie met docenten die door Vrije schoolleerlingen hoger wordt gewaardeerd dan door leerlingen op reguliere scholen. Dit verschil blijft bestaan als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken en het instroomniveau. Ook zijn er verschillen voor de meerwerk en de integratieve strategie. In het eerste leerjaar maakten Vrije schoolleerlingen minder gebruik van deze strategieën, in het derde jaar maken zij juist meer gebruik van deze strategieën dan leerlingen op reguliere scholen. Deze verschillen blijven in stand als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken en het instroomniveau.

Samenvattend kan worden gesteld dat Vrije scholen, na correctie voor achtergrond en instroomkenmerken, hoger scoren op autonomie, academisch zelfbeeld de relatie met docenten, de meerwerk strategie en de integratieve strategie. De gemiddelde toegevoegde waarde van Vrije scholen is op deze niet-cognitieve opbrengsten hoger dan op reguliere scholen. Vrije scholen scoren lager op extraversie, ordelijkheid en emotionele stabiliteit. Op deze niet-cognitieve opbrengsten is de gemiddelde toegevoegde waarde van Vrije scholen lager dan op reguliere scholen.

Een andere manier om te kijken naar verschillen in niet-cognitieve opbrengsten tussen Vrije scholen en reguliere scholen leerlingen is de leerwinst benadering. Aanvullend is daarom de volgende deelvraag onderzocht:

2b1) Zijn er verschillen in leerwinst tussen Vrije scholen en reguliere scholen?

Deze deelvraag naar verschillen in leerwinst kan positief worden beantwoord, al laten de leerlinggebonden niet-cognitieve kenmerken niet echt een duidelijke trend zien. Op beide schooltypen is te zien dat leerlingen milder en autonomer worden. Op Vrije scholen worden leerlingen gaandeweg minder extravert en op reguliere scholen minder ordelijk. Ordelijkheid blijft op de Vrije scholen nagenoeg stabiel, terwijl op reguliere scholen een daling te zien is in ordelijkheid. Het academisch zelfbeeld op zowel Vrije scholen als reguliere scholen blijft nagenoeg gelijk. Wel is er op Vrije scholen een neiging tot stijging en op reguliere scholen een neiging tot daling van het academisch zelfbeeld.

Bij de schoolgebonden niet-cognitieve ontwikkeling is wel een duidelijke trend te zien, in het voordeel van de Vrije scholen. De prestatiemotivatie neemt op Vrije scholen veel minder af dan op reguliere scholen. Bovendien is er op Vrije scholen een duidelijke toename te zien op de leerstrategieën die gunstig zijn voor toekomstig leren, terwijl op reguliere scholen een afname zichtbaar is. Daarnaast is er een positieve ontwikkeling in de relatie met docenten op Vrije scholen terwijl de leerlingen in het reguliere onderwijs de relatie met docenten in het derde jaar lager waarden dan in het eerste jaar. In een analyse naar mogelijke verklaringen voor de verschillen in ontwikkeling tussen beide schooltypen, komt naar voren dat de verschillen in leerlinggebonden kenmerken vooral worden verklaard door achtergrondkenmerken met uitzondering van ordelijkheid en het academisch zelfbeeld. De verschillen in schoolgebonden kenmerken (relatie met docenten, prestatiemotivatie en de drie leerstrategieën) worden daarentegen verklaard door het schooltype.

De *derde onderzoeksvraag* heeft betrekking op verschillen in samenhang tussen achtergrond- en instroomkenmerken met cognitieve en niet-cognitieve opbrengsten:

Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot cognitieve en niet-cognitieve opbrengsten voor specifieke groepen leerlingen (onderscheiden naar achtergrond- en instroomkenmerken) tussen Vrije scholen en reguliere scholen (differentiële toegevoegde waarde)?

Ook deze vraag is gesplitst in een deelvraag die betrekking heeft op cognitieve opbrengsten en een deelvraag die betrekking heeft op niet-cognitieve opbrengsten:

- 3a) Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot cognitieve opbrengsten voor specifieke groepen leerlingen tussen Vrije scholen en reguliere scholen (differentiële toegevoegde waarde)?
- 3b) Zijn er verschillen in effectiviteit met betrekking tot niet-cognitieve opbrengsten voor specifieke groepen leerlingen tussen Vrije scholen en reguliere scholen (differentiële toegevoegde waarde)?

De deelvragen 3a en 3b hebben betrekking op de differentiële toegevoegde waarde van scholen.

Concreet betekent dat voor dit onderzoek: zijn de verschillen tussen leerlingen, die samenhangen met achtergrond- en instroomkenmerken op Vrije scholen even groot als op reguliere scholen?

Op deelvraag 3a kan alleen instemmend worden geantwoord als het gaat om intelligentie. Het effect van intelligentie op de toetsscores Nederlands en wiskunde is op de Vrije scholen sterker dan op

reguliere scholen. Deze uitkomst betekent dat Vrije scholen minder in staat zijn te compenseren voor verschillen tussen leerlingen in intelligentie dan reguliere scholen. Daarmee worden bestaande verschillen tussen leerlingen groter. De verschillen in toetsscores Nederlands en wiskunde tussen beide schooltypen zijn het grootst bij leerlingen met een lagere intelligentie.

Met betrekking tot de niet-cognitieve opbrengsten zijn er differentiele effecten (deelvraag 3b) gevonden voor de leerlinggebonden opbrengsten. Zo is de samenhang tussen de persoonlijkheidskenmerken extraversie, ordelijkheid en emotionele stabiliteit met het instroomniveau sterker op Vrije scholen dan op reguliere scholen. Vrije scholen bestendigen dus de initiële verschillen tussen leerlingen meer dan op reguliere scholen het geval is. Ook is er een differentieel effect van geslacht op emotionele stabiliteit en zelfrespect. Uit de gegevens blijkt dat de emotionele stabiliteit en het zelfrespect van meisjes lager is dan dat van jongens, en dat dit verschil op Vrije scholen groter is dan op reguliere scholen. Een heel opvallende uitkomst is het differentiële effect van intelligentie op het academisch zelfbeeld. Op Vrije scholen heeft intelligentie nauwelijks een effect op het academisch zelfbeeld terwijl dit effect op reguliere scholen sterker en positief is.

Met betrekking tot de schoolgebonden kenmerken is het aantal gevonden differentiële effecten beperkt. Voor de kenmerken 'sfeer in de klas', 'relatie met docenten' en 'docentwaardering' zijn geen interactie-effecten gevonden. Wel zijn er effecten voor prestatiemotivatie en de integratieve strategie. Op Vrije scholen hebben intelligentie en sociaal-economische status een sterker effect op prestatiemotivatie dan op reguliere scholen. Met betrekking tot intelligentie geldt dat op Vrije scholen de prestatiemotivatie van leerlingen groter is naarmate de intelligentie van leerlingen hoger is. Daarentegen is op reguliere scholen de prestatiemotivatie van leerlingen lager naarmate zij een hogere intelligentie hebben. Voor sociaal-economische status geldt dat er op reguliere scholen geen verschil in prestatiemotivatie is tussen leerlingen die verschillen in sociaal-economische status. Leerlingen op Vrije scholen met een lage sociaal-economische status hebben een lagere prestatiemotivatie dan leerlingen met een hoge sociaal-economische status. Voor de integratieve strategie geldt dat leerlingen meer gebruik gaan maken van de integratieve strategie naarmate zij een hogere sociaal-economische status hebben. De samenhang tussen sociaal-economische status en de integratieve strategie is op Vrije scholen sterker dan op reguliere scholen.

Er zijn dus verschillen in effectiviteit tussen Vrije scholen en reguliere scholen met betrekking tot cognitieve en niet-cognitieve opbrengsten voor specifieke groepen leerlingen, die kunnen worden

onderscheiden naar geslacht, intelligentie, sociaal-economische status en initiele prestaties. Voor deze groepen leerlingen is sprake van een differentiële toegevoegde waarde.

8.3 Discussie

Vrije scholen voor voortgezet onderwijs hebben een gunstiger leerlingpopulatie dan de gemiddelde reguliere school. Achtergrondkenmerken die betrekking hebben op het gezin waaruit Vrije schoolleerlingen afkomstig zijn (sociaal-economische status, cultureel kapitaal, onderwijs ondersteunend gedrag), zijn gunstig in relatie tot het schoolklimaat. Dit is geen verrassing want ouders kiezen bewust voor een school gebaseerd op een alternatieve pedagogiek. Koopman en Dronkers (1994) spreken in dit verband over de valse trek van het algemeen bijzonder onderwijs. Zij stellen dat algemeen bijzondere scholen vooral de meer begaafde kinderen trekken waardoor ze effectiever zijn. Uit het onderhavige onderzoek komt echter naar voren dat Vrije schoolleerlingen gemiddeld minder intelligent zijn dan op basis van herkomst verwacht mag worden. Het lijkt er op dat juist de minder intelligente leerlingen uit de hogere milieus naar de Vrije school voor voortgezet onderwijs gaan. Dit lijkt te worden bevestigd door de resultaten van de covariantie-analyse, waar de groep leerlingen die op een reguliere basisschool hebben gezeten en daarna naar een Vrije school voor voortgezet onderwijs gaan, lager scoort op de toetsen Nederlands en wiskunde. Mogelijk dat een deel van deze groep leerlingen in de ogen van hun ouders op de basisschool een te laag schooladvies heeft gekregen. Vrije scholen laten zich bij de inschrijving van leerlingen niet leiden door het advies van de basisschool. Sterker nog, de onderbouw van de Vrije school geeft geen regulier advies voor het voortgezet onderwijs. De groep leerlingen die op een reguliere basisschool heeft gezeten en daarna op een Vrije school voor voortgezet onderwijs is echter zeer klein en kan geen verklaring zijn voor de slechtere prestaties van Vrije scholen. Een andere verklaring voor de afwijkende instroom is dat (ouders van) leerlingen die naar de Vrije school gaan, andere interesses hebben dan louter de ontwikkeling van academische vaardigheden. De vraag rijst dan of een Vrije schoolleerling misschien een ‘ander soort’ leerling is dan een leerling op een reguliere school. Op basis van de persoonlijkheidskenmerken zou deze conclusie gelegitimeerd zijn. Vrije schoolleerlingen zijn milder en autonomer en minder extravert, ordelijk en emotioneel stabiel. Van persoonlijkheid is bekend dat er een samenhang is met achtergrondkenmerken, zoals geslacht en SES (Hendriks, Kuyper, Offringa. en van der Werf, 2008). De schoolgebonden instroomkenmerken geven aanleiding tot de gedachte dat Vrije schoolleerlingen minder gefocussed zijn op ontwikkeling van academische vaardigheden. Deze leerlingen hebben een lagere prestatiemotivatie en kunnen minder goed uit de voeten met verschillende leersstrategieën dan

leerlingen in het regulier onderwijs. Dit resulteert dan ook in initiële leerprestaties, die onder het niveau van de reguliere scholen liggen. Driekwart van de Vrije schoolleerlingen in het voortgezet onderwijs is afkomstig uit het Vrije school primair onderwijs (Steenbergen, 2003) en loopt daar al een achterstand met name in rekenen op. Het is dus voorstelbaar dat de achterstand van Vrije schoolleerlingen in initiële leerprestaties te verklaren is uit het Vrije schoolcurriculum in het primair onderwijs (zie ook Bouma, NRC 8 september, 2007).

Ook de resultaten op de toetsen in het derde leerjaar stemmen niet zo positief. Op geen enkele toets nemen de Vrije schoolleerlingen een voorsprong op leerlingen in het regulier onderwijs, integendeel op twee van de drie toetsen – Nederlands en algemene vaardigheden - scoren ze lager nadat rekening is gehouden met de achtergrond- en instroomkenmerken. Vanuit de Vrije scholen wordt aangegeven dat de rekenachterstand in het eerste jaar, te wijten is aan het rekencurriculum dat anders van opbouw is dan op reguliere scholen. Hierdoor zouden leerlingen getoetst zijn op zaken die zij (nog) niet hebben gehad. In de bovenbouw zou het verschil in reken- / wiskunde prestaties moeten zijn weggewerkt, zo is de voorspelling vanuit de Vrije scholen. Dit is echter niet het geval. Het verschil in wiskundescores lijkt verdwenen, maar wordt in werkelijkheid aan het zicht ontnomen door de initiële rekenprestaties. De gemiddelde toegevoegde waarde van de Vrije school voor voortgezet onderwijs is dus gering met betrekking tot de wiskundetoets. Op de toets algemene vaardigheden, waarin het probleemoplossend vermogen van leerlingen wordt getoetst, scoren Vrije schoolleerlingen tegen de verwachting in fors lager dan leerlingen in het regulier onderwijs. Nadere inspectie van de resultaten leert dat Vrije schoolleerlingen niet zijn uitgevallen op een specifiek deel van de toets. Een groot deel van de Vrije schoolleerlingen is niet in staat gebleken de toets binnen de voorgeschreven tijd af te ronden. Dit kan te maken hebben met het feit dat Vrije schoolleerlingen in vergelijking met leerlingen op reguliere scholen, veel minder gewend zijn om onder tijdsdruk getoetst te worden, waardoor ze wat meer tijd nodig hebben om toetsen te maken. Het werken onder tijdsdruk is overigens wel een belangrijke vaardigheid in de moderne maatschappij. Een mogelijke verklaring voor het feit dat de Vrije schoolleerlingen dit probleem niet hadden bij de toets Nederlands en wiskunde, kan zijn dat de beschikbare tijd voor deze twee toetsen voor beide groepen ruim voldoende was.

De tegenvallende resultaten op de cognitieve opbrengsten van de Vrije scholen zijn curieus, omdat op basis van de sociaal-economische achtergrond van deze leerlingen veel van hen verwacht mag worden. Bovendien zijn de schooldagen op Vrije scholen langer in vergelijking met reguliere scholen. Vanuit het schooleffectiviteitsonderzoek is bekend dat het vergroten van de leertijd een

positief effect heeft op leerprestaties. Daar staat echter tegenover dat Vrije scholen nadrukkelijk afstand nemen van de eenzijdige nadruk op de cognitieve ontwikkeling van leerlingen. Op Vrije scholen staat een brede evenwichtige ontwikkeling van leerlingen centraal, waardoor de beschikbare leertijd op Vrije scholen simpelweg over meerdere domeinen verdeeld moet worden en er minder tijd overblijft voor de cognitieve ontwikkeling. Bovendien is de gemiddelde intelligentie van de leerlinginstroom lager dan op reguliere scholen. Ook dit is een plausibele verklaring voor het feit dat leerlingen op Vrije scholen lager scoren op de cognitieve opbrengsten dan leerlingen in het regulier onderwijs.

Zoals gezegd staat van oudsher op de Vrije scholen een brede persoonlijke ontwikkeling van leerlingen centraal, waarvan de persoonlijkheidsontwikkeling een onderdeel is. Er wordt meer dan op reguliere scholen aandacht besteed aan de niet-cognitieve ontwikkeling van leerlingen. Wat is hiervan terug te zien in de resultaten met betrekking tot de niet-cognitieve opbrengsten? Duidelijk is dat, als gekeken wordt naar de persoonlijkheidskenmerken, Vrije schoolleerlingen ten opzichte van leerlingen in het regulier onderwijs ‘andere’ leerlingen zijn. Leerlingen op de Vrije school zijn minder extravert, ordelijk en emotioneel stabiel. Daarnaast zijn zij milder en autonomer. Deze verschillen blijven in stand, ook na drie jaar voortgezet onderwijs. De grootste veranderingen doen zich voor op het regulier onderwijs waar leerlingen een stuk minder ordelijk worden, maar ook een stuk milder en autonomer. Een opmerkelijk resultaat is dat Vrije schoolleerlingen een gunstiger ontwikkeling doormaken met betrekking tot hun academisch zelfbeeld, terwijl het academisch zelfbeeld van leerlingen in het regulier onderwijs daalt waardoor Vrije schoolleerlingen gemiddeld een hoger academisch zelfbeeld (waarvan positieve effecten bekend zijn op leerprestaties) hebben in het derde leerjaar dan leerlingen op reguliere scholen. Bovendien is er nauwelijks samenhang tussen intelligentie en academisch zelfbeeld in Vrije scholen, terwijl er op reguliere scholen een positieve samenhang is. Dit betekent dat op reguliere scholen het academisch zelfbeeld stijgt naarmate de intelligentie van leerlingen hoger is, terwijl intelligentie op Vrije scholen slechts een marginale rol speelt in het academisch zelfbeeld van leerlingen. Leerlingen met een lagere intelligentie zijn wellicht gebaat bij een minder prestatiegerichte onderwijscontext. Een negatieve uitleg kan zijn dat de minder intelligente leerlingen op Vrije scholen een niet zo realistisch academisch zelfbeeld hebben. Voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen is het niet erg dat leerlingen een niet-realistisch (academisch) zelfbeeld hebben, anders wordt het als leerlingen vanwege een te positief academisch zelfbeeld minder hard gaan werken. Van extraversie zijn in het voortgezet onderwijs negatieve effecten bekend op leerprestaties. Vrije scholen scoren hier weer lager. Ook scoren Vrije scholen

lager op ordelijkheid en emotionele stabiliteit, beide persoonlijkheidsfactoren met een positief effect op leerprestaties.

De schoolgebonden kenmerken laten een heel verassend beeld zien in de niet-cognitieve ontwikkeling. Vrije scholen scoorden op het moment van instromen in het voortgezet onderwijs op al deze kenmerken veel lager dan reguliere scholen. In het derde jaar is dit negatieve verschil omgezet in een positief verschil. Vrije scholen scoren in het derde jaar hoger op de schoolgebonden kenmerken die gerelateerd zijn aan een positieve houding ten opzichte van leren. Zo maken leerlingen op Vrije scholen in het derde leerjaar meer gebruik van leersstrategieën dan in het eerste leerjaar, terwijl leerlingen op reguliere scholen daar in het derde leerjaar juist minder gebruik van maken. Op de integratieve strategie, waarvan een positief effect bekend is op leerprestaties, is het verschil in het derde jaar significant hoger in het voordeel van de Vrije scholen. Uit analyses op de verschillen tussen het eerste en derde jaar komt naar voren dat de verschillen in de leersstrategieën, maar ook in prestatiemotivatie, toegeschreven kunnen worden aan het schooltype. Met andere woorden, Vrije scholen brengen leerlingen essentiële studievaardigheden bij en weten een positieve houding ten opzichte van leren te stimuleren. Dit in tegenstelling tot reguliere scholen voor voortgezet onderwijs waar een negatieve tendens op deze variabelen is geconstateerd. Opmerkelijk is in dit verband ook de gunstige ontwikkeling in de relatie met docenten in Vrije scholen, terwijl leerlingen in reguliere scholen deze relatie in het derde jaar lager waarderen dan in het eerste jaar.

In de traditie van het schooleffectiviteitsonderzoek worden effectieve scholen gedefinieerd als scholen met een hoge gemiddelde toegevoegde waarde voor alle groepen leerlingen. Uit de resultaten van dit onderzoek kan worden afgeleid dat de gemiddelde toegevoegde waarde van Vrije scholen lager is dan die van reguliere scholen daar waar het gaat om de cognitieve resultaten. Bovendien vergroten Vrije scholen initiële verschillen tussen leerlingen waar het gaat om intelligentie, sociaal-economische status en instroomniveau. Met betrekking tot niet-cognitieve maten kan geen algemene uitspraak worden gedaan met betrekking tot de effectiviteit van Vrije scholen. Wel zijn Vrije scholen gemiddeld effectiever op kenmerken die betrekking hebben op een positieve houding ten opzichte van leren.

8.4 Enkele Kanttekeningen

Zoals elk onderzoek kent ook het onderzoek naar de effectiviteit van de Vrije scholen in vergelijking met reguliere scholen een aantal beperkingen. Zo is in deze studie uitgegaan van een

cohortstudie in het regulier voortgezet onderwijs (VOCL'99). De gegevens van de Vrije scholen zijn verzameld met dezelfde instrumenten. Vrije scholen voor voortgezet onderwijs zijn vanaf het jaar 2000 ingepast in het publieke onderwijsbestel en hebben de kerndoelen moeten onderschrijven. Een vergelijking tussen Vrije scholen en reguliere scholen is legitiem omdat een gemeenschappelijke kern van zowel cognitieve opbrengsten als een breed scala aan niet-cognitieve opbrengsten, is gemeten met dezelfde instrumenten. Door naast cognitieve opbrengsten ook de niet-cognitieve opbrengsten in de vergelijking op te nemen, wordt recht gedaan aan het feit dat de Vrije scholen de nadruk leggen op een brede ontwikkeling van leerlingen. Wat echter niet aan bod komt is de creatieve ontwikkeling van leerlingen, terwijl voor veel ouders hierin de meerwaarde van de Vrije scholen schuilt.

Vrije scholen zijn ontwikkelingsscholen en daardoor sterk procesgericht. De vergelijking tussen Vrije scholen en reguliere scholen heeft betrekking op de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs. Wellicht is het mogelijk om processen nog beter in beeld te brengen als het onderzoek zou kunnen worden verlengd tot aan het eindexamen. In de meerniveau analyses zijn er bijvoorbeeld effecten van leerstrategieën gevonden op cognitieve vaardigheden in het derde jaar. Deze leerstrategieën laten een stijging zien op de Vrije scholen en een daling op de reguliere scholen. Een meting op een later tijdstip zou inzicht kunnen verschaffen over of de toename op leerstrategieën van Vrije schoolleerlingen zich voortzet.

Een belangrijke kanttekening bij dit onderzoek is dat de groep reguliere scholen hoofdzakelijk uit bijzondere scholen bestaat. Vanuit de literatuur is bekend dat bijzondere scholen met betrekking tot cognitieve opbrengsten, het wat beter doen dan openbare scholen ook nadat rekening is gehouden met achtergrond- en instroomkenmerken. Het is niet geheel uit te sluiten dat de verschillen tussen Vrije scholen en reguliere scholen in dit onderzoek wat overschat worden.

In hoofdstuk 5 is gekeken naar verschillen in achtergrond- en instroomkenmerken tussen leerlingen op Vrije scholen en reguliere scholen. Ondanks dat er een selectie van scholen is gemaakt uit de groep VOCL-scholen, zijn er nog aanzienlijke verschillen op een aantal achtergrond- en instroomkenmerken zoals sociaal economische status, onderwijs ondersteunend gedrag en in mindere mate intelligentie. Tevens blijkt uit de analyses in hoofdstuk 6 en 7 dat er van een aantal achtergrondkenmerken zoals geslacht, intelligentie en sociaal economische status, structureel effecten worden gevonden op zowel de cognitieve als niet-cognitieve uitkomsten. In deze analyses zijn achtergrond- en instroomkenmerken als covariaten opgenomen om zo zuiver mogelijk vast te stellen wat de verschillen zijn tussen de schooltypen. Een methode die soms ook in de sociale

wetenschappen wordt toegepast om nog nauwkeuriger te controleren voor variabelen die van invloed zijn op de relatie tussen schooltype en cognitieve en niet-cognitieve uitkomsten, is de zogenoemde ‘propensity score matching’. Middels deze techniek wordt gepoogd de invloed van variabelen die de relatie tussen schooltype en cognitieve en niet-cognitieve uitkomsten verstoren, tegen te gaan door te corrigeren voor (in dit geval) de neiging om al dan niet te kiezen voor een Vrije school. De neiging om al dan niet te kiezen voor een Vrije school wordt uitgedrukt in een kans. Een beschrijving van deze techniek wordt onder meer gegeven door Haviland en Nagin (2005). Propensity scores kunnen als ze als covariaat (additioneel) worden opgenomen in het statistisch model, bijdragen aan een betere schatting van de afhankelijke variabele (Aussems, Boomsma & Snijders, 2006). Het zou interessant zijn om na te gaan of dit ook het geval is voor de verschillen tussen Vrije scholen en reguliere scholen.

8.5 Tot slot

Aan het begin van dit proefschrift werd gesteld dat het verkrijgen van inzicht in de kwaliteit van scholen een belangrijk middel is om de schoolkeuze van ouders te ondersteunen. De vraag is welke conclusie ouders kunnen trekken uit dit proefschrift. Zijn Vrije scholen goede scholen voor hun kinderen? Deze vraag kan niet worden beantwoord met een simpel ja of nee.

Als ouders het belangrijk vinden dat hun kinderen zich goed ontwikkelen in het cognitieve domein, dan is de Vrije school niet zo’n goede keuze. De focus van de Vrije scholen ligt niet primair op de cognitieve ontwikkeling van leerlingen. Dit is terug te zien in de cognitieve prestaties van leerlingen die lager zijn dan in het regulier onderwijs. Bovendien duiden de sterke effecten van achtergrondkenmerken en de voormeting op de bestending van initiële verschillen tussen leerlingen. Met name leerlingen met een lagere intelligentie doen het slechter op Vrije scholen dan op reguliere scholen. Deze bevinding is in lijn met wat wordt gevonden in studies naar schooleffectiviteit waar wordt geconcludeerd dat scholen die effectief zijn voor alle groepen leerlingen, juist scholen zijn die de nadruk leggen op basisvaardigheden en regelmatig toetsen afnemen (Levine & Lezotte, 1990; Hofman, 1993). Uit het onderhavige onderzoek blijkt dat minder intelligente leerlingen het minder goed doen in een (Vrije school) context waar de nadruk niet op basisvaardigheden ligt en niet frequent wordt getoetst.

Als ouders het belangrijk vinden dat hun kind met plezier naar school gaat - een vaak gehoord antwoord op de vraag aan ouders wat belangrijk is in de schoolkeuze - ligt het antwoord op de vraag of de Vrije school een goede keuze is, wat genuanceerder. Vrije schoolleerlingen waarderen de sfeer

in de klas niet meer dan leerlingen in het regulier onderwijs. Wel waarderen Vrije schoolleerlingen de relatie met docenten positiever. Als ouders het belangrijk vinden dat een kind 'zichzelf kan zijn' op school, is de Vrije school misschien een goede keuze. Initiële verschillen met betrekking tot persoonlijkheid worden op de Vrije scholen meer bestendigd dan op reguliere scholen. De vraag is echter of dit altijd positief is. Zo behoort het bijvoorbeeld tot de normale ontwikkeling dat leerlingen autonomer worden en omdat deze stijging op Vrije scholen minder groot is, lijkt dat ongunstig ten opzichte van reguliere scholen.

Als ouders het echter belangrijk vinden dat hun kind zich breed ontwikkelt en een positieve houding ten opzichte van leren ontwikkelt, dan is de Vrije school wellicht een goede keuze. Alle indicatoren die betrekking hebben op een positieve leerhouding zijn in het voordeel van de Vrije scholen. Zo blijkt uit dit proefschrift dat het academisch zelfbeeld van leerlingen op Vrije scholen hoger is dan die van leerlingen op reguliere scholen. Bovendien blijkt dat het academisch zelfbeeld van leerlingen op reguliere scholen stijgt naarmate leerlingen intelligenter zijn, terwijl op Vrije scholen het effect van intelligentie op het academisch zelfbeeld nagenoeg nihil is. Ondanks lagere cognitieve prestaties van de minder intelligente leerlingen op Vrije scholen, is het gemiddelde academisch zelfbeeld van deze leerlingen op Vrije scholen een stuk hoger dan op reguliere scholen. Omdat Vrije scholen cognitieve ontwikkeling slechts als een deel van de persoonlijke ontwikkeling zien, worden leerlingen niet alleen op het cognitieve presteren beoordeeld. Dit heeft blijkbaar een positief effect op het beeld dat de groep minder intelligente leerlingen van zichzelf heeft met betrekking tot cognitief presteren. Cognitieve prestaties kunnen in deze context worden gerelativeerd. Een ander aspect met betrekking tot een positieve houding tot leren betreft de prestatiemotivatie. Scholen in het voorgezet onderwijs hebben te kampen met een afnemende motivatie van leerlingen. Dit is ook het geval bij leerlingen op de Vrije scholen, echter de daling is een stuk kleiner dan op reguliere scholen. Leerlingen in het regulier onderwijs beginnen met een veel hogere prestatiemotivatie dan leerlingen in het Vrije schoolonderwijs, maar reguliere scholen zijn niet in staat deze voorsprong vast te houden. Mogelijk wordt de wat stabielere prestatiemotivatie op Vrije scholen veroorzaakt door de focus op meer dan alleen cognitieve doelen en de positief gewaardeerde relatie met docenten. Een derde belangrijk aspect met betrekking tot een positieve houding tot leren is de ontwikkeling van leerstrategieën op Vrije scholen. Daar waar leerlingen op reguliere scholen een voorsprong hebben in de ontwikkeling van deze strategieën, raken zij deze gedurende hun schoolloopbaan kwijt. Er is een daling in het gebruik van deze strategieën te zien. Leerlingen op Vrije scholen zetten de achterstand in de ontwikkeling van deze strategieën om in een voorsprong. Blijkbaar nodigt de

onderwijscontext waarin minder de nadruk ligt op cognitief presteren, uit tot een zinvollere manier van omgaan met de leerstof.

De slotconclusie die uit dit proefschrift kan worden getrokken is dat de reguliere school de school is waar je leert terwijl de Vrije school de school is waar je leert leren en wilt blijven leren. Zowel de reguliere scholen als de Vrije scholen voldoen daarmee aan hun eigen algemene doelstellingen zoals die in hoofdstuk twee van dit proefschrift zijn geformuleerd. Op reguliere scholen worden leerlingen uitgerust met kennis, vaardigheden en inzichten ter voorbereiding op de maatschappij, op Vrije scholen krijgen leerlingen wat minder van deze benodigde kennis mee. Op Vrije scholen worden leerlingen uitgerust met vaardigheden en attitudes die nodig zijn voor een continue ontwikkeling in de maatschappij. In het regulier onderwijs daarentegen vergaat leerlingen na verloop van tijd de lust in leren enigzins. Dit rechtvaardigt de conclusie dat reguliere scholen beter zijn voor de cognitieve opbrengsten en dat Vrije scholen voor een deel beter zijn voor de niet-cognitieve opbrengsten.

